

A Földön található három óceán együttes felszíne 335 millió km², átlagos mélységük 3930 m. Így a három óceánban összesen 1,3·10²¹ liter víz van. Ha ennek a helyébe tejberizst öntenénk, akkor csak 22 mól rizsre lenne szükségünk.

JEGYZETEK

1. Az Avogadro állandó értékét kísérletileg állapítják meg. A ma elfogadott érték:
(6,0221367±0,0000036)×10²³ mol⁻¹.
2. A. M. Last, Science Teacher 50, 45 (1983).
3. P.S.Poskozim, J.W.Wazorick, P. Tiempetpaisal, J.A. Poskozim, J. Chem.Educ. 63, 125 (1986).
4. H. van Lubeck, J.Chem.Educ. 66, 762 (1989).
5. A. M. Last, Chem. 13 News 195, 6 (1990).
6. H. van Lubeck, I.Gutman, Hem.Pregled (Belgrád) 31, 107 (1990).
7. C. Merlo, K. E. Turner, J.Chem.Educ. 70, 453 (1993).

SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER

Bessenyei György Tanárképző Főiskola

Nyíregyháza

Az ok-okozatiság gondolattükröző összefüggései József Attila Tiszta szívvel című versében

1. Nincsen apám, se anyám, se istenem, se hazám,	
3. se bölcsöm, se szemfedőm se csókom, se szeretöm.	1. 1.
Harmadnapja nem eszek,	
6. se sokat, se keveset. Hús esztendőm hatalom, hús esztendőm eladom.	2. 2. 3. 4. 3.
9. Hogyha nem kell senkinek, hát az ördög veszi meg.	5. 4.

Tiszta szívvel betörök.	6.
12. ha kell, embert is ölök.	7. 5.

Elfognak és felkötnek, áldott földdel elfödnek,	8. 9.
15. s halált hozó fű terem gyönyörű szép szívemen.	10. 6.

16 soros, 4 versszakra tagolódó, páros rímes rímelhelyezésű vers. A verssorok mindegyike kétütemű hetes, ez már önmagában is a feszültség egy elemét rejti. A páros ütemű formák kiegyensúlyozottabbak, a páratlan üteműek feszültsége a „hiány” miatt van. Lehet, hogy a népdal (4/3-as felosztású 7-es) is előképe lehetett a versnek. „Bár ... a vers éles metszetei, kopár szigorúsága inkább beszédfogantatást sejtetnek” (Szabolcsi 1980, 23).

Formai szempontból a másik szembetűnő tény, hogy a verssorok ütemtagolása befolyásolja a rímmélység alakulását. Találunk egy 4 tagú összecsengést: *se szemfedőm – se szeretöm*, 4 há-

romtagú rímpárt: *se anyám – se hazám, nem eszek – keveset, senkinek – veszi meg, felkötnek – elfödnek*, a kéttagú rímek száma: 3 *hatalom – eladom, betörök – ölk, terem – szívemen*.

A szavak egymásutániságából felépülő műalkotásban a szavak, az egymás mellé kerülő nyelvi egységek nemcsak vízszintesen, a verssorban, a mondat egység vagy mondatrész részeként, hanem a sorvégi egymásra következésük révén is különféle típusú kapcsolódást mutatnak. A formai sajátságok, strukturális megoldások a tartalom, a funkció szolgálatában állnak. Vagyis a nyelvi elemek elhelyezkedése nem a véletlenszerűség függvénye, így a rímbe kerülő szavak, a rímzők a ritmikai szakaszok végét jelölve szövegszervező funkcióval bírnak (vö. Szikoráné 1986).

A 16 sorvégi nyelvi elem mondatrészszerpe alapján az alábbi megoszlást mutatja:

állítvány: 9

alany: 4

határozó: 2

tárgy: 1

A rímzők szintaktikai funkciója azok kiemelt szerepét igazolja. A kilenc állítvány – amelyből 8 igei: *nem eszek, eladom, veszi meg, betörök, ölk, felkötnek, elfödnek, terem, 1 névszó: hatalom*, – dinamizmusa a kényszerűség, a sarokba szorítottság, a dac, a kihívás vezette alapérzés hordozója. Nem a mozgás, az időre vonatkoztatott térbeli változás építi az igék jelentésívét, hanem a lírai alany állapotának leírása, rögzítése: 1–7. sorban, majd az állapotváltozás feltételes lehetőségének végiggondolásai: 8–12. sor, végül a történések következménye: 13–16. sor.

Az igealakok jelenidejűsége a versbeni időbeli mozdulatlanág hordozója. Az állapotleírás „status praesens”, melyben az egyetlen múltbéli vonatkozás is a tartós állapot, a jelen részeként tűnik fel (*Harmadnapja nem eszek*). A változtatás lehetőségének és következményének feltételessége a jövőbe mutat. A nyomatékos versindítás a vers egész élere helyezte a *nincsen* igei állítványt, a versszak egyetlen állítványát. A tagadás igéje, hosszabb alakváltozata *nincs – nincsen* révén is hangsúlyos. A *nincsen* katarforikus szerepű, szükségyszerű kiegészítést vár. Az előrevetített tagadás a tartalmi feltöltődés, kiegészülés során a hiány jelölőjévé módosul. Létszükségletű és személyes életelemek hiányát sorolja fel a versszak egészét kitöltő, a versélen és a sorvégen csoportosuló grammatikai alanyok sora az indító *nincsen* állítványhoz kapcsolódva. A 8 megnevező fogalmú főnév a hiány teljes leltárát adja, erős érzelmi intenzitással, fokozással:

Nincsen apám, se anyám = ‚árva – szánandó’

se istenem, se hazám = ‚istentelen – megbotránkoztató,
hazátlan – bitang’

se bölcsőm, se szemfedőm = ‚embertelen, élettelen’

se csókom, se szeretőm = ‚az így nem lehet élni’ - állapota.

Nem tagad, hanem személyes hiányt panaszol, „emleget fel” a lírai alany, – aki itt azonos a költővel –, ezt a személyességet grammatikailag az 1. szám 1. személyű birtokos személyjel az *-m*-sűríti.

A költői én személyessége a külső kontextus (életrajzi adatok) révén alátámasztható, továbbá az is, hogy a költői magatartást meghatározó helyzetet „bekódolta” a költő a költemény kezdő állapotleírásába. A helyzetre adott válaszról a későbbiekben lesz szó.

Az első versszak egyetlen mondat, 8 alanyának az egyes verssorokon belüli, páronkénti fogalmi egysége a sorvégeken párosrímes összecsendésekre -: *anyám – hazám, szemfedő, – szeretőm*, valamint a *se* tagadó kötőszóval erősítve, a verssorok éltre kerülő felsorolásra -: *se istenem, se bölcsőm, se csókom* bomlik.

A *se* a versszakban hétszer fordul elő, a *nincsen* általános tagadó, hiányt jelölő érvényét tényekre lebontva erősíti. A *se* hangtanilag uralja az ütemeket, melyek magasan kezdődnek és tömpán zárulnak a birtokos személyjel *-m*-jében.

A vers első szakasza formailag lezárt mondat, gondolatilag mégis akkor teljes, ha a szomzódos mondategésszel való logikai kapcsolatát tisztázzuk. Vagyis az első versszak magyaráz-za, okolja meg a második versszak 1. mondategészének értelmét. Mondattani terminológiával: a két versszak között okhatározói alárendelést, ok-okozati összefüggést állapíthatunk meg:

*Nincsen apám, se anyám, / se istenem, se hazám, / se bölcsöm, se szemfedöm, / se csó-
kom, se szeretöm.*

tehát, ezért, így

Harmadnapja nem eszek, / se sokat, se keveset.

A *nem eszek* 1. szám 1. személyű igei állítmánya a tagadósós igealak jelentéséből, valamint az igei személyrag köznyelvi használatából (vö. *eszem*) adódóan közvetlenül is erősíti, növeli a korábban „elhangzott” panaszt. Ebben a hiányt panaszoló rendben a *se sokat, se keveset*, egymásutánjában ez utóbbi lesz a hangsúlyosabb, a „fokozott” alak: az *„egyáltalán nem”* értelem-
ben. Itt le is zárul a mondat, de csak formailag. „A költő egy szillogizmus fontosabbik premisz-
száját adta meg, folytatni kell a következtetést:

tehát, ezért, ennélfogva

értékes húsz esztendőmet eladom a bűnnek” (Török 1968, 54–57). A változatlan ismétlés fo-
kozó ereje érvényesül e fenti következtetés versbeni kifejtésében (7–8. sor). A két mondategy-
ség összefüggése tartalmi ellentétre épül, ezt az ellentétet a sorvégi *hatalom - eladom* névszói,
igei állítmányok összecsengése emeli ki:

*Húsz esztendőm hatalom,
húsz esztendőm eladom.*

Az alaki azonosság grammatikai eltérést mutat, a 3. mondategységben a mennyiségjelzős alany-
ra, a fiatalságra vonatkozik az állítás, ez egyetlen személyes értéke. Ennek az értéknek, – mely
a 4. mondategységben ragtalan tárgy – a felajánlását, a lélek eladását mint egyetlen választási
lehetőséget fogalmazza meg a költő időleges konklúzióként.

A nyelvtani alakok jelzik a vers fordulatát, tagadó formában már csak egy rímző (egy
általános névmás) szerepel részeshatározóként: *senkinek*, a felajánlás céltalanságát sűrítve a fel-
tételes időhatározói mellékmondat végén.

Hogyha nem kell senkinek, mellékmondat kiemelésével az időbeli feltételesség fogja át a dac
vezette gondolat és a 3. versszak előrevetített történéseinek ívét.

A *senkinek* hívórimre az 5. mondategység főmondatának állítmánya felel: *!az ördög/ veszi meg.*
A *hát* kötőszóval együtt ez egy „vagányos” legyintés, dac és nem cinizmus sugallta döntés:
,kirekeszt a világ’ amit teszek, rám kényszerítik.’

A sor végi pont ezt a mondatot is csak formailag zárja le.

„A nagy ellentétnek még csak egyik oldalát láttuk:
,eladom magam az ördögnek’

mégis, ennek ellenére

tiszta szívvel török be, és szükség esetén tiszta szívvel ölkö akár embert is” (Török uo.). A
tartalomnak alárendelt bonyolult mondatstruktúra tárul fel Török Gábor utóbbi értelmezésében.
A céltalan felajánlás indította gondolat átlépi a mondathatárokat, illetve a tagmondatok kapcsol-
ódását is meghatározza, a két kapcsolatos főmondatnak közösen alárendeltje a feltételes mellék-
mondatot: *ha kell*. A két főmondat sorvégi állítmányai *betörök - ölkö* rímes összecsengés tagjai-
ként, egymásra következve heves indulatot árasztanak. A *betörök - ölkö* a lét jogát, a természet
és nem a társadalom törvényét ismeri el. Az érték jelenlétére a *tiszta szívvel* minőségjelzős ha-
tározó utal. Ez a szó szerkezet a vers erkölcsi tétele: a költő ártatlanságának foglalata, a költe-
ményben megfogalmazott költői válasz, a költői-én önnön tisztaságának tudata, elhatárolása más
normáktól. Ezért – mint a vers lehangúlyosabb gondolata – kerülhetett a szó szerkezet a vers
élére címként.

A *tiszta* mint a mondat egyetlen jelzője ellensúlyozza, tompítja a két igealak (*betörök* – *ölk*) „anarchizmusát.”

A „betyárballadás” kezdetű 4. versszak hangulatilag is és tartalmi, logikai rákövetkeztetésében folytatásként és következményként kapcsolódik az előző, 3. versszakhoz: *betörök [és] ölk [ezért] elfognak és felkötnek*. Ebben az összefüggésben a sorvégi elemek szerepe kiemelt, csakúgy, mint a 4. versszakban, ahol a *felkötnek* – *elfödnek*, (*fű*) *terem* – *szívemen* összecsengések révén a versszak 3 mondategységének gondolati kiépülése követhető nyomon; az utolsó rímpár a Kádár Kata balladájából való motívumot rejti, az adott költeményre vonatkoztatva: „a sírból is vádolni fogja a társadalmat.”

A verszárás érzelmi telítettségét nemcsak a hangzás, a motívum átvétele, de a „lírai helyszín” *szívemen* 1. szám. 1. személyű birtokos személyjeles névszó határozóragos alakja, s ennek jelzője a *gyönyörű szép*, a *tiszta* szinonimájaként is fokozza.

József Attila: *Tiszta szívvel* című költeményének elemzése azt a tényt erősíti meg, hogy a szomszédos versmondatok – tartalmi és formai kapcsolatának – vizsgálatát nem mellőzhetjük akkor sem, ha a kapcsolat jelöletlen, s ha formailag önálló mondatok között kell ezeket a kapcsolatokat föltárnunk.

A szöveg szomszédos mondatainak kapcsolódását, a költeménynek (mint nyelvi műalkotásnak) a logikáját értelmezve, e nyelvtudományi szempont figyelmen kívül hagyása miatt marasztalja el Török Gábor (1968, 54–57.) Horger Antalnak a *Tiszta szívvel* című József Attila – versről alkotott negatív véleményét (Békési 1982, 46).

Török Gábor „szillogizmus”-nak nevezi a gondolatformát, amelyre a költemény épül. Békési a konstrukciótipusok rendszerében gondolkodva, ezt olyan bővített konstrukcióként elemzi, amelyben a főkapcsolás a hátul álló elvárástörő ellentét, a bővített konstrukció előtagja pedig magyarázó-következtető konstrukciótipus:

{[(1) *ugyanis* (2) *tehát* (3)] → [*mégis* (4)]}

(Békési 1986, 58).

Ez a bővített konstrukció alkalmas a vers „határozott vonalvezetésű” értelmezésére, feltételezve azt, hogy a kapcsolat (a mondategységek között) jelöletlensége miatt más összefüggés is felfedhető.

Elemzésem logikai összegzéséhez a fenti konstrukciót találom megfelelőnek úgy, hogy a bővített konstrukció előtagja következtető utótagú kapcsolás, az utótag (a 4. versszak mondategysége) következtető konstrukciótipus:

{[(1) *tehát* (2) *tehát* (3)] → [*mégis* (4) → *ezért* (5)]}.

IRODALOMJEGYZÉK

Békési Imre: A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondaszerkezeti elemzések, Tankönyvkiadó, Bp., 1986.

Szabolcsi Miklós: József Attila versek elemzése, (szerk.: Szabolcsi), Tankönyvkiadó, Bp., 1980.

Szikoráné Kovács Eszter: A rím nyelvi szerepéről (Doktori értekezés, kézirat), Debrecen, 1986.

Török Gábor: A líra: logika, Magvető Kiadó, Bp., 1968.